

TOPÒNIMS D'ORIGEN MONÀSTIC O DE CAIRE RELIGIÓS ALS TERMES DE GRATALLOPS, LA MORERA DE MONTSANT, POBOLEDA I TORROJA¹

Albert MANENT

La presència durant set segles dels cartoixans del monestir de Scala-Dei va deixar una fortíssima empremta –positiva i negativa– en els pobles que depenien del famós Priorat monàstic. I un dels camins per resseguir-ne la petjada històrica és precisament l'onomàstica, atès que els noms de lloc acostumen a perdurar i llur caràcter conservador permet fer sempre troballes interessants.

Ara bé, sovint es fa difícil determinar si un topònim que duu una denominació religiosa va ésser batejat pels monjos, pel rector o per la pietat popular. D'entrada, relacionarem aquells noms de lloc que, sense gaire dubte, són d'origen monàstic i després inventariarem els de caire religiós.

Entre parèntesis donem la inicial de cadascun dels pobles perquè el lector sàpiga de quin terme municipal procedeix el topònim¹.

Hi ha uns quants cursos d'aigua batejats pels frares o per la veu popular. Així el Riuet de Scala-Dei (M), que neix al Montsant, travessa la Conreria i desguassa al riu Montsant. El Barranc de la Cartoixa (M) passa per l'antic monestir (documentat al s. XVII-XVIII); el del Cel (M) ve de la Grallera; el Barranc de la Mare de Déu (M) és el primer tram del dels Pèligs, dalt al Montsant; el de la Mongia (M) és la continuació del de la Cartoixa i el de l'Obac dels Frares (M) neix a la Serra Major de Montsant; la Bassa de les Tortugues (M) és a l'Hort de la Mongia i s'hi criaven aquests animals, “amb els quals sobrealimentaven els frares malalts, puix que aquests, segons l'orde, no podien menjar carn”, i la tortuga es considera del ram dels peixos. D'alguns boscos se sap que, pel nom o per la documentació, pertanyien a Scala-Dei: Bosc de Sant Blai (M), dins la finca del Mas de Sant Blai, que és també una partida i un barranc amb el mateix nom i es convertí en una granja dels monjos quan va tancar-se el monestir de cistercenques de Bonrepòs, situat en el mateix lloc. El Bosc de la Cartoixa (M), documentat al segle XVII però no localitzat oralment; del de Sant Antoni (T) sabem, per un document del 1845, que “fue incendiado el bosque de la hacienda de Scala Dei, llamado de san Antonio”. Diu el recol·lector del topònim que era grandió i hi donaven terres a lloguer.

El nom de la Cartoixa i dels cartoixans és freqüent en la toponímia dels quatre

1. Presentat com a comunicació al Congrés sobre Escaladei de 1996.

termes. Així el Camí de la Cartoixa es troba a Gratallops, Poboleda (doc. s. XVI) i Torroja. I el Camí de Cartoixans (M) era “el que utilitzaven els frares per anar als pobles situats als extrems de la muntanya. Té diverses ramificacions”. També hi ha el Coll de la Cartoixa (M), el Cellar (P, doc. s. XVII), el Portal (G, doc. s. XVI) i la Sort (P, doc. s. XVII). La Cogulla (M) és un dels cims del Montsant i la Conreria (M), avui el nucli urbà de Scala-Dei, és el lloc des d'on els monjos dirigien i controlaven el conreu de les terres i la recapta dels tributs. Hi vivien els treballadors. La Cova de l'Amor de Déu (M) també s'anomenava del Temor de Déu. El Coster del Diable (M) toca a la Cartoixa. A Torroja hi ha Cal Quimet de Cartoixa. La Casa del Delme de Gratallops, construïda sembla al segle XVI, era l'única al poble que tenia aspecte d'edifici públic. S'hi cobrava el delme als pagesos que, com en tot el Priorat històric, havien de pagar tribut al monestir. També trobem una casa igual i molt antiga a Torroja. S'anomenava la Casa dels Frares de Scala-Dei i “en depenien la fusteria i la ferreria que feien el servei al poble”. Per això un document del 1713 ens parla de la “Ferreria del Senyor de Scala-Dei”. No se sap el lloc on es cobrava el delme a Poboleda, tot i que se'n té record històric. Podria ésser a la casa anomenada l'Umedí. I recordem que a Gratallops hi ha l'Almodí, que era de Scala-Dei. A la Conreria hi havia també la Casa del Procurador, que era l'administrador del monestir.

El nom de Scala-Dei és freqüent en la toponímia i en el llenguatge parlat, encara avui, i s'alterna amb el de la Mongia o la Cartoixa. El trobem a la Morera, a Gratallops (la Botiga de Scala-Dei, documentada al 1710), a Torroja parlen de “lo monestir de Scala-Dei” i també a Poboleda (documentat el 1239).

La Font de Jesús (T) es diu que fou construïda pels monjos. Hi ha també l'Auba i el Tros de Jesús. La Font de les Monges (M) era vora el Mas de Sant Blai. Servia per a regar els conreus que feien les cistercenques de Bonrepòs. La Font de la Pietat (M) era prop d'aquest edifici del monestir. Les Grages (T), partida de Torroja, probablement eren de Scala-Dei i es documenten ja el 1516. La Granja és una partida de Gratallops (documentada s. XVII). El grau de la Mare de Déu (M) és per pujar al Montsant. L'Hort de les Monges (M) era al Mas de Sant Blai i l'Hort de la Mongia (M) tocant al monestir. El nom comú de frare servia per a designar possessions de Scala-Dei. Així a Poboleda hi havia la Casa o la Caseta dels Frares, de caire noble (doc. s. XVIII). El recol·lector aventura que potser es va edificar part damunt d'on hi havia hagut la primera cartoixa. Al mateix poble hi ha també el Molí dels Frares i l'Albereda dels Frares. A Torroja trobem la Presa dels Frares, que alimentava un molí i on hi havia una gran albereda. La Vall d'Hebron és una ampla partida de terra (P), d'indubtable segell monàstic i documentada des del segle XVI.

Entre els masos cal destacar el Mas d'en Bru (M). A l'església de la Morera hi havia hagut un altar dedicat a sant Bru. El caseriu de Mas d'en Bruno (T) devia pertànyer també al monestir, ja que un cadastre de 1758 parla de “terres del Senyor”. A Poboleda hi ha el Carrer de Sant Bruno. El Masdéu (M) fou una masia construïda pels monjos (doc. s. XVII); el Mas de Sant Antoni era a l'antic lloc del Montalt, propietat dels monjos; el Mas de Sant Blai (M) fou la granja dels frares en què es convertí el monestir de Bonrepòs (M). Aquest monestir cistercenc fou fundat el 1215 i les religioses es traslladaren a Vallbona al segle XIV.

És dubtós que l'imponent Mas de Sant Marcell fos de la Cartoixa.

El Tros de Nostra Senyora de Montserrat (T) era “en lo camí de la Cartoixa” (1713). La partida del Camp dels Monjos (G) és documentada el 1604. El Pati de Galilea (M) era a l'Hort de la Mongia i la Pietat (M) era una casa de repòs dels bisbes de Catalunya que féu edificar un prelat que va ésser abans prior de Scala-Dei. És a deu minuts a peu del monestir i era com una gran masia. Sant Antoni de Montalt o Montalt (M) fou un antic poble sobre el monestir que, segons la tradició, es despoblà perquè els frares dotaven les noies que es casaven a fora i també oferien terres als pagesos en altres llocs. En resta l'església, convertida en ermita.

En els inventaris dels quatre pobles trobem noms religiosos força comuns, com abadia, en tots quatre, que, en aquesta i altres comarques veïnes, és el nom que rep la rectoria, i que de vegades dóna lloc a noms de bocins de terra, barrancs, etc. L'Abadessa és una partida de Poboleda i un document del segle XVII diu que és en terme de Bonrepòs. El Calvari (G, M, P, T), on sobretot per Setmana Santa s'anava en processó. La paraula creu figura en molts llocs: la Creu d'una Hora (G), la Creu (P), la Creu Alta (M) i la Creu Negra (M), totes dues a Scala-Dei; la Creu del Peiró (M), les Tres Creus (M i T) i la Creueta (M). A la de Torroja diuen que s'hi van reunir els set batlles del Priorat el 1835 per decidir anar a cremar el convent. Hi ha també el Coll de la Creu (P) i el de les Creus (T) i el Collet de la Creu (P).

Altres noms d'origen religiós són la Serra del Capellà (G, documentat s. XVII) i el Tros dels Capellans (s. XVII) i la Font dels Capellans, nom modern; el Collet de la Mare de Déu (T), el Coll de Sant Joan (T), la Cova de l'Escolania (M), on les estalactites i les estalagmites “tenen la disposició de les figures d'un cor disposat a cantar”. La Cova Santa (M) és dalt al Montsant i diuen que és un nom del segle XX, però n'hi ha dubtes.

Hi ha algun nom de capella, com la de l'Andorrà (M), que és una coveta. Una tradició parla d'una capella a Gratallops, fora poble, on venien a dir missa els cartoixans. El Pla del Bisbe (M) és al Masdéu, no lluny del monestir. El Maset del Parenostre (M) no se sap de què ve.

Diverses ermites esmalten el territori dels quatre pobles. A Gratallops hi ha la de la Mare de Déu de la Consolació, documentada al segle XVI, però pel que sembla construïda durant el XII. És de gran devoció a part del Priorat. A la Morera la de Santa Maria de Montsant, també de molta devoció en els municipis de la rodalia, igualment del segle XII i que fou inici d'un monestir cistercenc, sense èxit, però que després reeixí, per bé que el 1215 les monges es traslladaren a Bonrepòs. A la portallada hi ha l'escut de Scala-Dei. També l'ermita de Sant Blai dins el mas del mateix nom i que duu l'escut del monestir. També al terme de la Morera hi ha Santa Àgata, en ruïnes, que a Poboleda és coneguda com “les Santes Gates”. Al mateix Poboleda hi ha diversos carrers amb noms de sants: Antoni, Bru, Cristòfol, Domingo, Isidre, Jaume, Joan i Marc, Pau i Roc, tots documentats a mitjan segle XVIII.

Recordem la Font Beneita (P), el Comellar del Prior (P), que podria ésser un renom; també la Quadra de fra Guerau (M), en record del famós ermità; el Racó de Missa (M), que és una cova al Montsant; el Racó de Santa Llúcia (M), a la masia

Masdéu; la Roca de la Salve (T) i la Roca de Sant Josep (M). Sembla que dugui un nen als braços i per això l'anomenen així; les Roques de la Granja (M), que són al Montalt, presumible granja dels frares, el Sagrari (P), la Sagristia (P), tros de terra; la Sort d'Oient (M), nom que traeix un origen monàstic, i el Bosc i la Vinya de Sant Miquel (T), que diuen que era de l'Església. El Via Crucis (T): creus de ferro que arribaven fins al Calvari, i la Vicaria (P), tros de terra.

Finalment a Poboleda i a Torroja hi ha un carrer molt curiós i de molt de pendent que en diuen humorísticament d'Espenavicarís.

Com podem constatar, la toponímia de Gratallops, la Morera, Poboleda i Torroja compta amb un nombre notable de noms de lloc d'origen monàstic o religiós, sobretot si ho comparem amb qualsevol altre municipi de Catalunya. Són uns cent trenta topònims que assenyalen amb força el pes i la petjada que va deixar en aquests quatre pobles la influència espiritual i el senyoriu temporal que hi van tenir els monjos de la Cartoixa. Crec que els investigadors, a través d'aquestes modestes pistes, podran treure'n unes conclusions més amples i més sòlides que les meves.

Bibliografia

- Jaume Sabaté i Aletorn, *Noms de lloc i de persona, actuals i pretèrits, del poble i terme municipal de Gratallops (Priorat)* (Institut d'Estudis Tarraconensis Ramon Berenguer IV, Tarragona 1994).
- Eugeni Perea Simon, *La Morera de Montsant i el seu terme municipal, Toponímia* (Fundació Roger de Belfort, Santes Creus 1884).
- Miquel S. Jassans, *Onomàstica de Poboleda (Priorat)* (en premsa).
- Jaume Sabaté i Aletorn, *Noms actuals i pretèrits del poble i terme de Torroja del Priorat* (Societat d'Onomàstica i Institut Cartogràfic de Catalunya, Barcelona 1995).

ETIMOLOGIES...

Traduïm, en part, la carta d'un lector de *La Vanguardia* (8/11/97):

Quan Elionor de Castella, reina d'Anglaterra com a esposa d'Eduard I, va morir a Harby el 1290, el rei Eduard li va fer erigir les dotze Eleonor Crosses (creus d'Elionor) amb la seva efígie en pedra en els llocs on va fer nit el seguici fúnebre, camí de l'abadia de Westminster. L'última encara es troba a l'estació de Charing Cross (el nom de Charing és una corrupció del francès "Chère Reine", dedicació romàntica del rei a la seva "estimada reina").

El poble anglès adorava la seva reina castellana, i un barri modest de Londres va adoptar el seu nom d'"Infanta of Castille" (avui, per corrupció, Elephant and Castle).

V.B.